

27. Степовик Д. Церква в кайданах. – К., 1996.
28. Шип Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітнянському просторі України (1819-1919 рр.) / Н.А. Шип. – К., 2010. – 410 с.
29. Шуба О. Православ'я і традиції національної культури / О. Шуба // Серія 5: науково-атеїстична. – К., 1989. – № 9. – 47 с.
30. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ ст. : довідник / Сергій Чорний – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.

This article is devoted to study the problem of public religious life orthodox burghers of Kiev diocese in 1900–1917, on the basis of historical analysis groups available sources, the article presents the main features of the religious public relations, typical for urban segments of the population.

Key words: *burghers, social and religious life, parish, clergy, the diocese.*

Отримано: 10.10.2012

УДК 257(477.43/44)

В. С. Перерва

РЕФОРМА 19 ЛЮТОГО 1861 р. ТА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПРАВОБЕРЕЖНИХ ЕПАРХІЙ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу впливу реформи 19 лютого 1861 року на церковне життя православних епархій Правобережної України. Розкрито урядову політику щодо запровадження в церковне життя нових свят з нагоди цієї події.

Ключові слова: *реформа, Правобережна Україна, селяни, імператор, церковне життя, правобережні епархії, свята, літургії, православне духовенство.*

Реформа 19 лютого 1861 року стала знаковою подією ХІХ століття, розпочавши собою багату на події пореформену добу. Ліквідація кріпацтва корінним чином змінила як соціальну структуру, так і стосунки між представниками різних соціальних груп населення. Реформа, маючи певні регіональні особливості, вплинула на абсолютну більшість сфер життя тогочасної Російської імперії – в тому числі і на духовне життя мирян Православної Церкви, котра, не будучи відділена від держави, не могла стояти осторонь бурхливих політичних трансформацій того часу.

Зрозуміло, що проведення самої реформи знайшло своє широке відображення в дореволюційній [1], радянській та сучасній зарубіжній [2] і вітчизняній [6] історіографії. Суттєвим пробілом названих досліджень є практично повна відсутність висвітлення впливу даної події на духовне життя православного селянства. Ми торкалися окремих аспектів даної проблеми у одній з краєзнавчих публікацій [12], проте така масштабна подія вимагає більш глибокого дослідження. Вивчення взаємовпливів державності та духовності є досить актуальним для сучасної історичної науки, котра має переважно секуляризований характер.

Метою даного дослідження виступає висвітлення трансформацій церковного життя правобережних епархій України у зв'язку

із проведенням реформи 19 лютого 1861 року, тобто, запровадження нових святкових днів у церковний календар, зміни в титулатурі православних церков регіону, поява нових іконописних творів, натхненних скасуванням кріпацтва.

Подібні трансформації були досить рельєфними у духовному вимірі церковного життя. І їх масова поява загалом є нетиповим явищем для Православної Церкви, котра відома своїм ортодоксальним консерватизмом і загалом не часто запроваджує кардинальні зміни в своєму традиційному житті, позначеному впливом історичної спадщини. Втім, реформа 19 лютого 1861 р. вагомо зачепила церковне життя Правобережної України. Відомий факт, що автором самого маніфесту Олександра II, датованого цим днем, був один з найвідоміших церковних діячів XIX ст. – московський митрополит Філарет (Дроздов). Тобто, взаємодія держави та Церкви у добу реформ розпочалася ще на підготовчому їх етапі. Далі до провадження реформи було залучено духовенство в цілому – саме священнослужителі зачитували маніфест у храмах і приймали на себе перші протести невдоволення змістом документу. В багатьох парафіях після виголошення маніфесту вирували пристрасті, оскільки миряни вважали, що «справжню свободу» з негайним звільненням та наділом землею духовенство від них приховало, а зачитували фальшивки.

Подальша реалізація державних перетворень стала все активніше відображатися на провінційному рівні – зокрема, у «політично складних» правобережних регіонах України, де вони мали певну регіональну специфіку.

У духовному вимірі це виявилось насамперед у запровадженні в церковне життя чималої кількості особливих богослужінь, присвячених суто світським подіям. Наприклад, православне духовенство Київської митрополії, що пережило славнозвісну «Київську козачину», було добре ознайомленим із негативними наслідками володіння людиною людиною, а тому «молитвенний празник 19 февраля» тут став відзначатися особливо широко [12, с.79]. У цей день, який у православному церковному календарі не був відзначений будь-яким помітним торжеством, служили святкову літургію та молебень, на яких мало бути присутнім світське начальство місцевого значення. Було внесено правку в церковний календар щодо змісту євангельських читань – тепер духовенство в цей день мало читати євангельську притчу про багатія та Лазаря [12, с. 79]. Крім того, в кожному єпархіяльному часопису («Епархиальных Ведомостях», «Руководстве для сельских пастырей») публікували зразки проповідей, присвячених цій небуденній події [13, с.274-278]. Зміст цих проповідей вагомо відрізнявся від пастирських «увещеваний» часів кріпацтва, де священство було зобов'язано обґрунтовувати існування кріпацтва і вимагати від селян послуху поміщикам. Вочевидь, така метаморфоза нерідко ставила у незручне становище досвідчених парафіяльних настоятелів, яким за допомогою євангельських аргументів доводилося спочатку виправдовувати існування кріпацтва, а

згодом обґрунтовувати необхідність його скасування та протяжність і неоднозначність цього процесу. У церковній пресі (зокрема, «Епархіяльних ведомостях», що видавалися у кожній тогочасній губернії) публікували імператорські укази та розпорядження щодо проведення скасування кріпацтва [4, с.215-217]. Це при тому, що в подібних розпорядженнях зазвичай не було ні слова про щось релігійне. А оскільки після прочитання маніфесту 19 лютого в парафіяльних храмах миряни деколи починали шукати «справжню свободу», то ті ж такі єпархіяльні відомості публікували грізні розпорядження міністра внутрішніх справ, які застерігали селян від сприйняття на віру різних чуток щодо зрівняльного переділу землі. Ці суто світські державні законодавчі акти православне духовенство мало виголошувати своїм прихожанам, приймаючи на себе роль своєрідного буфера між владою та невдоволеною частиною селянського населення [9, с.297-298]. Православне духовенство правобережних єпархій виступало і своєрідним «рупором» місцевої влади, доносячи до населення різноманітні розпорядження місцевої влади, котрі стосувалися проведення реформи.

Другий етап реалізації селянської реформи – укладення уставних грамот, котрі визначали умови та обсяги викупу селянами землі, також не обходився без церковного оформлення. У кожній парафії поява уставної грамоти ставала не лише громадським, але й церковним святом. У цей день до кожної парафії правобережних єпархій з'їздилося духовенство з усієї округи, щоб відслужити святкову соборну літургію, яку зазвичай у сільській провінції можна було почути лише під час храмового свята. Після літургії зазвичай духовенство служило молебень, де проголошували многоліття царю-визволителю Олександрю II. Крім того священнослужителі з нагоди такої події виголошували не так релігійні, як політичні проповіді, у яких запевнялося, що «любовь наша к верховной власти становится неотъемной при взгляде на те великие деяния, в которых она себя проявила» [13, с.275].

Саме з днем укладання уставних грамот пов'язано виникнення нових свят, котрі мали яскраво виражену регіональну специфіку. Так, наприклад, на території Київської митрополії (вона ж – одноїменна губернія) згідно місцевих положень звільнені з кріпацтва чоловіки ще мали певний час відробляти панщину, згодом переходили в тимчасовозобов'язаний стан і тільки після спаати викупу діставали омріяну волю. Втім, це положення мало певну статеву градацію – жінки Київщини, на відміну від чоловіків, діставали свободу відразу. Тому саме в Київській губернії після укладання уставних грамот з'явилося рідкісне для церковного життя свято з феміністичним присмаком – так званий «День женской свободы». І хоча його назва звучить дещо нерелігійно (жінку християнство все-таки ставить на друге місце після чоловіка), тим не менше, відзначали його саме церковним чином. Як сповіщають «Киевские епархіяльные ведомости», у цей день жінкам дозволялося бити в дзвони, а після святкової літургії вони мали можливість продемонструвати свої кулінарні таланти під час громадської трапези [7,

с.614-616]. За формою проведення «свято жіночої волі» нагадувало храмове свято, яке традиційно вважалося одним з найбільших торжеств у кожній окремо взятій парафії.

Державно-церковні свята з нагоди укладання уставних грамот з боку єпархіальної влади супроводжувалися різноманітними розпорядженнями, котрі регламентували місцеве церковне життя. Так, «Подільські єпархіальні відомості» з однієї сторони від імені місцевого архієрея наділяли подільських священнослужителів обов'язками не ухилятися від підписування таких грамот замість неписьменних селян [14, с.139-140], забороняли священникам втручатися в компетенції мирових установ при підписанні вищевказаних грамот [5, с.40-41], а з іншої – повідомляли про подяки та нагородження єпархіальною владою священнослужителів набедрениками «за содействие при введении уставных грамот» [3, с.121-122]. Це була ще одна цікава метаморфоза тогочасного церковного життя – набедренник (суто церковна відзнака) вручали за виконання священнослужителем функцій державного службовця. Поряд з тим, саме церковних покарань зазнавали ті пастирі, котрі якимось чином невірно трактували або сам маніфест, або процес його реалізації. Зокрема, таких священнослужителів звільняли з парафії, публікуючи про це інформацію в єпархіальних відомостях [10, с.107-108]. Крім того, в церковній пресі того часу друкувалися суворі застереження духовенству «не вмешиваться в крестьянские дела, особенно при составлении уставных грамот» [5, с.40-41].

Поява цих грамот децю змінила й посадові обов'язки парафіяльного духовенства. Так, згідно розпорядження подільського архієрея від 1862 року благочинні священнослужителі мали бути обов'язково присутніми на процедурі обміру земель землемірами. Коли ж селяни стали сплачувати викупні платежі, подільський прес-священний в 1864 р. благословив священнослужителям іменувати селян в документах не тимчасовозобов'язаними, а селянами-власниками [8, с.102-103].

У багатьох містах Правобережної України виникла традиція щороку 19 лютого проводити хресні ходи – такі релігійні заходи відомі у Києві, Білій Церкві тощо. Це при тому, що згідно церковного календаря цей день не було позначено якимось особливим торжеством – тобто, суто церковні процесії відбувалися виключно на честь політичної події.

Миряни у такі святкові дні здійснювали колективні пожертви своїм приходським храмам на честь звільнення з кріпацтва. Так, у церкві святої рівноапостольної Марії Магдалини в м. Білій Церкві ще й зараз збереглася ікона, подарована релігійною громадою з нагоди 19 лютого 1861 року, про що свідчить особливий напис на ній. В інших парафіях миряни жертвували підсвічники, ікони, чаші, панікадила тощо. На таких церковних речах нерідко можна прочитати присвяту політичній події 19 лютого 1861 року.

Особливо така жертвність була поширена з нагоди річниць ліквідації кріпацтва. Так, вже через чверть століття після цієї знаучої події миряни с. Осламова Ушицького повіту Подільської

губернії пожертвували у свій парафіяльний храм ікону на честь 25-ліття скасування кріпацького стану. Здавалось би, досить банальна подія, але про неї було повідомлено вже новому імператору Олександрю III, який надіслав провінційним мирянам свою особисту подяку, про яку, звичайно ж, повідомили у місцевому епархіальному часопису [15, с.591].

Присутність політики на богослужінні була б неповною без іконографічного доповнення. І воно також мало місце. Так, у Київській митрополії скасування особистої залежності селян надихнуло київського іконописця М. Калістратова на написання ікони Всемилоствого Спаса, присвяченого саме цій події. На ній був зображений Ісус Христос, котрий тримає державний скіпетр, «Євангеліє» та благословляв. Під «Євангелієм» на іконі білими літерами було викарбовано дату скасування Олександром II кріпацтва – 19 лютого 1861 року. Поява державних дат на іконах була покликана засвідчити Боже благословення цієї політичної події, виробити особливе ставлення прихожан до імператора-визволителя. «Киевские епархиальные ведомости» пропонували священнослужителям та мирянам придбати таку ікону в Києві [12, с.79]. Зрештою, київським святиням приходили вклонитися прочани з усєї імперії, тому ця ікона мала широке розповсюдження.

Деколи на іконах зображали і самого правлячого імператора-визволителя Олександра II. Так, у 1867 р. було написано ікону на честь врятування ліквідатора кріпацтва від невдалого замаху. На ній був зображений імператор з родиною, а над ними – образ Богоматері. Ця ікона також мала нагадувати мирянам про особливу владу помазаника Божого. Перед такими іконами щороку 19 лютого звершувалися урочисті молебні [12, с.79].

Селянська реформа імператора Олександра II вплинула на зміни церковної титулатури Правобережної України. Зокрема, скасування кріпацтва зумовило поширене вшановування святих апостолів Архипа та Филімона, пам'ять яких щороку святкується 19 лютого. До 1861 року це було суто церковне свято, котре не супроводжувалося особливими богослужіннями і абсолютна більшість православних мирян Правобережної України, вочевидь, ніколи й не чула цих імен від своїх парафіяльних настоятелів. Але після підписання маніфесту 19 лютого 1861 року це свято відразу ж стало значним торжеством – цих святих стали вважати мало не покровителями селянської реформи. У день їх пам'яті служили урочисті літургії, молебні, здійснювали хресні ходи тощо. Після реформи в українських правобережних епархіях стали присвячувати храми маловідомим до того проповідникам християнства. І поряд з поширеними в Україні Свято-Миколаївськими, Свято-Михайлівськими, Іоанно-Богословськими храмами стали з'являтися ще й православні церкви святих апостолів Архипа і Филімона. Особливо чимало їх було при державних установах та навчальних закладах. Так, відомою була така церква в гімназії містечка Білої Церкви.

Другою такою титулатурною зміною стала поява церков святого благовірного князя Олександра Невського. До появи на

Правобережній Україні російської влади тут практично не було церков, присвячених одному з найвідоміших святих етнічних російських земель, іменем якого в Росії названа навіть одна з двох лавр. Після поділу Речі Посполитої Олександрівсько-Невські православні церкви стали з'являтися, проте були одиничними. Скажімо, на території Київської митрополії першої половини XIX століття існував лише один Олександрівський храм – у селі Великих Єрчиках Сквирського повіту. Він був споруджений місцевим землевласником на честь Олександра Невського як небесного покровителя російського імператора Олександра I Благословенного – тобто і тут відчувався присмак політичної кон'юнктури.

Після ж видання антикріпосницького маніфесту Олександром II будівництво Олександрівських храмів мало на меті прославлення того ж святого в якості покровителя імператора-визволителя. І, як наслідок, число таких православних церков стало зростати надзвичайно високими темпами. Якщо в першій половині XIX ст. у Київській митрополії, як вже йшлося вище, була тільки одна Олександрівська церква, то у пореформену епоху їх було вже півтора десятки. Оскільки найчастіше їх відкривали при державних установах, то найбільше церков на честь небесного покровителя царя-визволителя було в губернському центрі Києві, де функціонувало чимало таких закладів. А, наприклад, у губернському центрі Кам'янці-Подільському Олександрівським став новий кафедральний собор, тобто головний храм єпархії. У Житомирі Спасо-Преображенський кафедральний собор також мав приділ св. Олександра Невського.

Деколи миряни свідомо використовували вимушену політичну коректність представників влади для досягнення своїх цілей. Так, у приселку («деревне») Биковій Греблі довгий час не було храму і церковна влада з огляду на ряд об'єктивних обставин не дозволяла мирянам його будувати. Тоді місцеві прихожани звернулися до київського митрополита Платона (Городецького) з проханням дозволити спорудити в Биковій Греблі храм на честь святого благовірного князя Олександра Невського – «в пам'ять в Бозе почившого імператора Александра II» [17, арк.6-38]. Оскільки влада прихильно ставилася до таких проявів патріотизму, то владика Платон (Городецький) спочатку дозволив мирянам будувати Олександрівський храм, а згодом, після виконання мирянами ряду вимог – ще й приходський храм.

Зрозуміло, що надзвичайно часто російський імператор-визволитель фігурував у єпархіальній пресі Правобережної України. Православне духовенство мало доносити до відома своїх прихожан чималу кількість інформації не лише щодо ходу селянської реформи, але й щодо кожної більш-менш значущої події в житті царя-визволителя. Хвиля подячних молебнів по всьому Правобережжю відбувалася після кожної єпархіальної публікації про невдачі замаху на імператора, які відбувалися як в самій Росії, так і за кордоном. Коли ж замах таки вдався, то згідно указу Святійшого Синоду Російської Православної Церкви в кожній єпархії православне ду-

ховенство мало щороку 19 лютого служити «заупокійные богослужения по в Бозе почившем Царе-Освободителе в память дарования крестьянам свободы от крепостной зависимости» [16, с. 265].

Тут варто зауважити, що царя вбили не 19 лютого, а 1 березня і з точки зору православних традицій день пам'яті святих угодників (та й звичайних православних мирян) випадає саме на день смерті особи. В даному ж випадку було зроблено виняток – про імператора-визволителя молитовно згадували у день звільнення селян від кріпацтва, оскільки ім'я імператора Олександра II в мільйонів сільських прихожан асоціювалося саме з селянською реформою.

Миряни Правобережжя чимало жертвували на спорудження храму-пам'ятника Олександру II, відомого як «Спас на крові». Про окремі особливо значні пожертви доповідали правлячому імператору Олександру III і останній деколи наказував оголосити свою особисту подяку мирянам того чи іншого провінційного населеного пункту за внесок у спорудження меморіалу царю-визволителю. Так, у 1885 році відзначилася православна громада села Вінцентівки Васильківського повіту Київської губернії, яка піся панახиди 19 лютого збрала 26 крб., з яких 10 крб. мали йти на свічки, встановлені біля гробниці вбитого імператора, а ще 26 – на спорудження вищеназваного храму-пам'ятника. За такий широкий жест мирянам було оголошено подяку Олександра III. Монарша увага надихнула місцевого священика на збір мирянами коштів на портрет імператора, котрий було встановлено у волосному правлінні, а згодом миряни спорудили в селі ще й пам'ятник Олександру II, постамент якого зберігся донині.

Досить яскраву сторінку вписала реформа 19 лютого 1861 року і в церковно-освітній літопис. У часи існування кріпацтва церковнопарафіяльні школи на Правобережжі України були одиничними. Причиною того були саме наслідки кріпацтва. Оскільки доросле населення відбувало панцизніані повинності, то діти кріпаки не мали можливості навчатися, оскільки підміняли батьків у господарстві. Скасування ж кріпацтва відкрило перед уже особисто вільними дітьми нові можливості та перспективи. Відповідно, саме три правобережні єпархії стали своєрідним локомотивом церковно-шкільної революції, коли в кожній з них за стислі терміни відкрилися до півтори тисячі церковнопарафіяльних шкіл [11, с. 20-28]. При цьому миряни Правобережжя добре усвідомлювали, що масове церковне шкільництво спричинило саме скасування кріпацтва. «Получив свободу, Высочайше дарованную нам державною волею в Бозе почившем Государем-Освободителем, мы опытно убедились, что для нашего благосостояния нужно еще уметь пользоваться этой свободой. Великим подспорьем в научении пользоваться дарованными нам с освобождением из-под крепостной зависимости правами, может служить грамотность. А для грамотности нужна школа, вполне соответствующая нашим потребностям. Такою школою может быть только та школа, в основании которой есть Православная вера и преданность нашему Государю и Отечеству; которая под руководством наших пастырей, развивая умы, будет воспитывать и души

детей наших и строго следитъ, чтобы злое семя не пало на сердце их и не принесло нежелательных плодов. Кроме церковно-приходской, другой школы мы не знаем и не желаем» – писали київському губернатору мешканці села Гребінок Васильківського повіту Київської губернії [18, арк.3-4].

Тобто, скасування кріпацтва, будучи цілком державно-політичною подією, справило неабиякий вплив на різні сторони тогочасного церковного життя. У бурхливу епоху реформ у непорушний століттями церковний уклад було привнесено цілий ряд новинок щодо здійснення богослужінь, відзначення свят, обов'язків православного духовенства, титулатури храмів та іконографії, церковнопарафіяльного шкільництва. Ці всі заходи знаходили особливо ретельне висвітлення у тогочасних церковних засобах масової інформації і мали сприяти вихованню російського патріотизму місцевих мирян та їх політичної коректності у формі вірнопідданських настроїв. Оскільки церква на той час не була відділена від держави, то на неї було покладено обов'язок одухотворювати проведення державних реформ, що вона досить успішно виконувала.

Список використаних джерел:

1. Анисимов В.И. Надель / В.И. Анисимов // Великая реформа: Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. – Т.4. – М., 1911.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К., 1998.
3. Благодарность епархиального начальства и награждение набедренником за содействие при введении уставных грамот // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – № 14. – Часть официальная. – С.121-122.
4. Высочайший указ о прекращении обязательных отношений между помещиками и временнообязанными крестьянами и об основаниях, на которых имеет быть произведен выкуп ими своих наделных земель // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – Часть официальная. – №18. – С.215-217.
5. Запрещение священнослужителям вмешиваться в дела компетенции мировых учреждений и предписание употреблять свое влияние на прихожан к миролюбивому соглашению с земледельцами при введении уставных грамот // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – Часть официальная. – № 5. – С.40-41.
6. Криськов А.А. Особливості реалізації реформи 19 лютого 1861 р. у Правобережній Україні / А.А. Криськов // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету. – Серія: Історичні науки. – Вип. 3. – С.121-130.
7. Малицкий И. Праздник женской свободы / И. Малицкий // Киевские епархиальные ведомости. – 1862. – № 18. – С.614-616.
8. О записи крестьян в приходские документы не временнообязанными, а крестьянами-собственниками // Подольские епархиальные ведомости. – 1864. – Часть официальная. – № 9. – С.102-103.
9. От Министра Внутренних Дел. Предостережение крестьянского населения от ложных слухов о предполагаемом будто бы правительством переделе крестьянских земель // Подольские епархиальные ведомости. – 1877. – Часть официальная. – С.297-298.
10. Отрешение от места священника, неправильно толковавшего крестьянам Высочайший манифест и постановление о крестьянах, чем

- возбуждал сомнения в законности действия местных властей // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – Часть официальная. – № 13. – С.107-108.
11. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини / В.С. Перерва. – Біла Церква, 2008. – 672 с.
 12. Перерва В.С. Православне Надросся у ХІХ столітті / В.С. Перерва. – Біла Церква, 2004. – 256 с.
 13. Петрушевский И. Слово в день восшествия на всероссийский престол Благочестивейшего Императора Александра II / И. Петрушевский // Киевские епархиальные ведомости. – 1863. – № 10. – С.275.
 14. Предписание духовенству не уклоняться от подписи за неграмотных крестьян уставных грамот в случаях, когда те обращаются к ним с просьбою об этом // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – Часть официальная. – № 16. – С.139-140.
 15. Сообщение Святейшего Синода о Высочайшей благодарности прихожанам села Осламова Ушицкого уезда за пожертвования иконы в память Царя-Освободителя // Подольские епархиальные ведомости. – 1885. – Часть официальная. – № 32. – С.591.
 16. Указ Святейшего Синода о совершении ежегодно 19 февраля заупокойного богослужения по в Бозе почившем Царе-Освободителе в память дарования крестьянам свободы от крепостной зависимости // Подольские епархиальные ведомости. – 1882. – Часть официальная. – № 22. – С.265.
 17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві). – Ф.127. – Оп.875. – Спр.1717. – Арк.6-38.
 18. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп.618. – Спр.8 а. – Арк.3-4.

The article devoted to influence of reform of 19 February 1861 on church life on Right-Bank orthodox Eparchy of Ukraine. Revealed the policy of Russian government of introduction in church life new holidays with opportunity this occasion.

Key words: *reform, Right-Bank Ukraine, peasant, emperor, church life, Right-Bank Eparchy, holidays, liturgy, orthodox clergy.*

Отримано: 20.09.2012

УДК 94:355.21(477.4)«17/18»

С. А. Сидорук

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті висвітлено основні засади політики Російської імперії щодо впровадження та контролю за виконанням мешканцями Правобережної України рекрутської та суміжних їй повинностей.

Ключові слова: *рекрутська повинність, рекрутський набір, армія, державна політика, Правобережна Україна.*

Серед багатьох проблем регіональної історії України, зокрема Правобережжя, актуальним залишається вивчення питання про виконання корінними мешканцями краю військових повинностей. Дотепер у науковій літературі та в історико-краєзнавчих розвідках залишаються не з'ясованими засади державної політики у сфері рекрутської повинності населення регіону.